

ТМ	Г. XXVI	Бр. 3	Стр. 449 - 462	Ниш	јул - септембар	2002.
----	---------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 341.462.2(497.11)"19/20"(047.53)

Прегледни чланак

Примљено: 06.07.2002.

Павле Миленковић

Филозофски факултет

Нови Сад

ФИЛОЗОФИЈА КАО НАЧИН ЖИВОТА (Разговор са Михаилом Марковићем)

Павле Миленковић: *Ваша животна и интелектуална биографија саткана је од филозофског, универзитетског и политичког ангажмана. Коју нит бисте, у том јединственом ткању, издвојили као носећу?*

Михаило Марковић: Моја одлука да се у својој осамнаестој години (1940) ангажујем у борби за ослобођење земље била је слободна али и неизбежна, јер бих изгубио самопоштовање да сам цело време рата остао у Београду. Другим речима, друкчије нисам могао да живим даље. Међутим та одлука ме је, пред крај рата, повела путем којим нисам желео да идем и на коме бих изгубио свој идентитет. Постао сам официр, капетан по чину, а ја сам желео да будем критички интелектуалац, научник који ће истраживати целину света и смисао човековог живота. Године 1945. ми је било кристално јасно да треба да се ослободим војске и посветим студијама филозофије. То уопште није било лако: на мене је вршен притисак да стално останем у војсци и ја сам остао до 1949. За то време сам, поред службе, вредно учио и доспео до четврте године студија кад сам 1949. најзад демобилисан. Основно је, дакле, интелектуално-филозофско. Случајна је околност да сам радио на Универзитету. Политичко је било секундарно, иако дубоко утемељено јер су ми и отац и деда били левичари. Били су дуги мирни периоди кад у политици нисам имао никакву улогу јер се у друштву ништа битно није ни дешавало. Онда су у три маха (1941-1946, 1963-1968, 1990-1995) наилазили драматични периоди кад сам се пробуђених нада политички интензивно ангажовао, али се то сваки пут завршавало мојим разочарењем и изгоном из покрета коме сам припадао.

П.М.: *Које вашу књигу бисте издвојили као најзначајнију?*

М.М.: Не бих се могао одлучити само за једну такву књигу. Најзначајније су по мом мишљењу: *Дијалектичка теорија значења* (Нолит 1961), која сумира резултате мог бављења филозофијом језика и, посебно, проблемом смисла и значења, *Филозофски основи науке* (САНУ, 1981) која обухвата готово све што сам урадио на пољу теорије сазнања и филозофије науке, *Критичка друштвена наука* (у оквиру *Целокупних дела* 1994) која филозофски утемељује моје залагање за критичку методу у науци, најзад *Слобода и Пракса* (Завод за уџбенике и наставна средства 1997) на којој сам, поред осталог, радио пуних 30 година, и у којој се излажу неки од мојих основних етичких али и политичких принципа.

П.М.: *Како процењујете постигнућа српске филозофије од Бране Петронијевића до наших дана?*

М.М.: Ако пођемо од чињенице да у филозофији ништа што је оригинално и стваралачко не застарева, и да брзо ишчезава оно што је епигонско и еклектичко, онда се као трајне вредности српске филозофије могу окарактерисати: метафизика Бране Петронијевића и филозофија заједнице Praxis. Није битно шта о томе мисле они који своја филозофска уверења мењају с променама политичког режима и који за собом и не остављају неко озбиљније филозофско дело.

Метафизика Бране Петронијевића је оригинална, маштовита, запажена и ван граница наше земље, несумњиво највиши домет наше филозофије пре Другог светског рата. Филозофија Praxis-a је оставила ширег трага, пре свега својом филозофском антропологијом (дисциплином у којој је пружила више него иједна друга савремена филозофска школа), а затим, оригиналном политичком филозофијом. Насупрот опортунизму савремене политичке мисли, овде је дошла до изражаја снажна критика бирократске државе, не само стаљинистичке већ и традиционалне либералистичке, као и занимљиве рефлексije о партиципативној демократији на основу експеримената југословенског друштва педесетих и шездесетих година.

П.М.: *Који теоријски правац одн. оријентацију у филозофском мишљењу у протеклих стотину година сматрате најоригиналнијом и хеуристички најплодотворнијом?*

М.М.: Рашчланио бих ваше питање на два потпитања: прво, који је филозофски правац у последњих сто година највише унапредио филозофско мишљење и дао највише квалитетних филозофских дела и друго, који правац је био најподстицајнији за мене лично и за интелигенцију у ширем смислу речи (дакле, не само за филозофе-специјалисте).

Што се тиче првог, филозофско мишљење, у смислу разјашњавања и прецизирања појмова, филозофске аргументације, испитивања теоријских основа науке, највише је унапредила она оријентација коју бисмо сумарно могли окарактерисати као »позитивизам«, а која почиње с Расловим и Муровим нео-реализмом и Бечким »емпирио-критицизмом«, затим се од двадесетих до педесетих година развија као »логички емпиризам« и у том времену постаје централна и најутицајнија школа мишљења на свету, затим, ослобађајући се неких претеривања и искључивости претходне фазе (као што су: одбацивање »метафизике« и вредносних судова, занемаривање историјске димензије стварности) под именом »аналитичке филозофије« постаје филозофски инструмент зрелог грађанског друштва: неутрална, не-критичка, безопасна, усмерена искључиво ка унапређењу »чистог« знања.

Неупоредиво подстицајнија, по мом мишљењу, али и непријатнија за сваки владајући поредак, због тога и слабије материјално подржавана је критичка филозофија, која се зачала с Марксом, развијала са његовим најдаровитијим следбеницима, као што су Грамши, Корш, Лукач али и позни Хусерл, затим Франкфуртски круг, Будимпештанска школа, Лисјен Голдман и заједница Прахис. Овај правац је реafirмирао критичко мишљење, хуманистичку традицију и заборављену рефлексију о врлинама и о вредностима. Он је поново оживео и обновио античку идеју »теорије« која спаја знање и морал, науку и етику. Овај филозофски правац једини може човечанству помоћи да дође до неопходне критичке само-свести и излаза из садашњих противречности.

П.М.: *Шта мислите о реновацији позитивизма и сцијентизма, као и о садашњим аспектима веза између знања и моћи, посебно са становишта људске праксе и будућности људских заједница?*

М.М.: У одговору на претходно питање истакао сам улогу позитивизма у, могло би се рећи, филозофском »описмењавању« и развоју људског знања. Међутим, било би фатално за човечанство када би се филозофија свела на »позитивизам« и »сцијентизам« и лишила се критичког мишљења. Данас су потпуно јасне опасности вредносно-неутралног мишљења које зна само за рационалност средстава (»инструментална рационалност«) а одбија да суди о »рационалности циљева«, јер, наводно то није посао ни науке ни филозофије већ професионалне политике. Неограничена вера у позитивну науку од пре једног века претворила се код данашње младе генерације у велики скептицизам. Шездесетих година прошлог века тај скептицизам је био добио облик романтичне негације и потпуног одбацивања науке. Свет је по први пут постао свестан тога да је наука и њена практична примена у техници створила средства потпуне деструкције живота на земљи и омо-

гућила неповратно загађивање природне околине и брзо исцрпљивање свих природних ресурса. Наука – средство неограниченог напретка, развоја и богатства – претворила се у средство колективног самоубиства човечанства.

Људска рационалност – бар за тренутак – ипак је победила, и опасност нуклеарног рата је одложена. Али појавило се друго зло. Оно што је изгледало да је објективан процес људског повезивања и интегрисања, глобализација, брзо се претворило у врло малигну идеологију светске доминације. У овом моменту она се крије испод »борбе против тероризма«. Пошто се том борбом оправдава право упадања на територије других држава, бомбардовања цивилног становништва и порицања суверенитета националних држава, опасност која је пре две деценије изгледала избегнута, поново се враћа. Позитивизам и сцијентизам нису интелектуална оруђа која би нам омогућавала макар да те опасности постанемо потпуно свесни, а камоли да се са њом ваљано суочимо.

П.М.: *Каква је по вама будућност филозофског мишљења?*

М.М.: Примарно питање је, разуме се, да ли човечанство уопште има будућност а онда, има ли је култура, наука, духовност. Парадоксално је да је управо наука створила деструктивну моћ за коју више није сигурно да ли ће се и колико дуго ће се моћи контролисати. Ако човек и опстане питање је неће ли живот бити толико подређен комерцијализацији, трци за ефикасношћу, комфором и једноставним, лаким, неумним задовољствима да лагано ишчезне потреба за тешким, апстрактним, заморним размишљањем и знањима од којих нема непосредне практичке користи.

Међутим, докле год буде постојала култура биће неопходна филозофија да јој даје смер и смисао. Докле год буде постојала наука биће потребна филозофија да пружи целовиту синтезу посебних, специјалистичких знања, да објасни најопштије појмове, да утемељи научне принципе. Дакле, док је човека који тежи разумевању смисла оног што му се дешава, будућност филозофије је обезбеђена.

П.М.: *Ако бисте поредили утицај филозофског мишљења данас у свету у односу на период шездесетих и седамдесетих година, какви су улога и утицај тог мишљења?*

М.М.: Шездесете године су биле године великог полета, оптимизма, драматичних промена, узбудљивих изазова. Филозофско мишљење је било потребно да испита епохалне могућности које су се тада отвориле. Али наде су се изјаловиле, велики пројекти су доживели слом. У томе периоду, који још траје, зло се показало јачим, мотивисало је људе на веће напоре него добро.

Велики део филозофског мишљења, нарочито оног које следи позитивистичке путеве, бави се у данас као пре рутинским, техничким пословима, и дубоко спава догматским сном. За њега нема историје или, тачније, оно је поверовало Фукујама да је оно крај историје и да се више ништа крупно и драматично неће дешавати. Али она филозофија која зна да су све постојеће форме стварности привремене, и која се ангажује да открије нове друкчије путеве – ангажује се да открије границе зла, да човека научи како да под њим истраје и да прикупи снаге да би га макар привремено превазишао.

П.М.: *Шта мислите о повлачењу Марксове критичке мисли из дискурса друштвених наука у периоду после пада Берлинског зида?*

М.М.: Тачно је да је, после пада Берлинског зида и распада Руског и источно-европског друштва (које се лажно представљало као друштво изграђено на Марксовим принципима) дошло до садржинског повлачења Марксове мисли из области друштвених наука. Она, из практичних разлога које сам претходно навео, тренутно може изгледати ирелевантна: нарочито НАТО-интелектуалцима. Али она је остала и даље методолошки неопходна за све оне филозофе који и даље желе да мисле критички. Хуманистички, вредносни садржај тог мишљења обновиће се оног часа кад се неизбежно покажу прве озбиљне пукотине у идиличној, површној слици »краја историје«.

П.М.: *Шта мислите о еклектицизму модерног доба? Да ли тај еклектицизам подстиче или пак спутава људску креативност?*

М.М.: Оно што подстиче људску креативност је синтеза којом се разнородни елементи спајају у нову складу целину. Тако је у савременој филозофији спојем марксизма и херменеутике настала Хабермасова критичка теорија Франкфуртске школе. Алфред Шниц је створио импресивну синтезу феноменологије и позитивизма; ја сам сам у својој филозофији покушао да у целини повежем марксистичку критичку методу и резултате аналитичке филозофије науке.

Еклектицизам је негација креативности – то је произвољно спајање хетерогених елемената који нису прерађени и превазиђени у својој посебности и искључивости, тако да се не добија складна целина већ противречна мешавина. Еклектицизма има и код преамбициозних, макар и несумњиво талентованих мислилаца. Дobar пример је познати франкфуртски филозоф Карл Ото Апел. У свом обимном делу он је покушао да сједини све велике оријентације савремене филозофије: херменеутику (од које је пошао), аналитичку филозофију и марксизам. У својој најзначајнијој књизи, с карактеристичним насловом Трансформација филозофије (издата 1973, код нас преведено у сарајевској библиотеци Логос 1980 године) Апел усваја од херменеутичара Гадамера везаност истраживача за једну посебну

традицију, од позитивиста потпуну непристрасност и објективност, а од Маркса претпоставку универзалне људске природе и само-одређујућу општим људским хуманим вредностима усмерену праксу произвођења човекове будућности. То троје је неспојиво, узајамно искључујуће. Апел је ипак постао значајан филозоф због своје велике ерудиције, плодности и успешне критике недовољности појединих праваца.

П.М.: *На једноме месту у вашој књизи Друштвена мисао на граници миленијума стоји следећа констатација: "Слика коју светски дух пружа у области културе противречна је. С једне стране запрепашћује степен "самодеструкције", или како се то понекад каже "деконструкције". Доведене су у питање све форме уметничког стваралаштва, сви велики појмови класичне филозофије. Али, с друге стране, у трагању за новим, испољава се једна снажна интегративна синтетичка тенденција. Свуда се стварају нити које повезују једну националну културу с другом, свуда се граде мостови међу традиционално завађеним правцима и духовним оријентацијама. То није тако само у уметности, науци и филозофији, већ и тамо где бисмо најмање очекивали – у политици."* (стр. 34). Да ли процес глобализације значи, у складу са неким филозофским концепцијама, као и тумачењима овог процеса у планетарним оквирима, окончање светске историје, кроз коначну доминацију једне (западно-протестантско-рационалистичке) идеологије?

М.М.: У текстовима које ви помињете, ја говорим о истовременом постојању у савременом друштву две противречне тенденције: једна је интегративна, синтетичка, друга дезинтегративна, аналитичка, чак и само-деструктивна.

Појам глобализације је једностран и односи се само на прву. Постоји заиста један објективан процес глобалне комуникације, размене идеја и добара, научног и културног развоја, узајамног утицаја појединих култура и стилова.

Али овако схваћен појам глобализације нема ничег заједничког са идеологијом доминације једне светске супер-силе. Ту идеологију би требало звати »глобализам« и за њу је битно порицање националног суверенитета и разбијање националних држава на посебне атоме-регионе, који би се онда силом спајали у велике конгломерације, којима ће владати мултинационалне корпорације и тајни светски центри моћи. С друге стране, објективни процес глобализације нема ништа заједничко с Фукујамином идеологијом »краја светске историје«. Нема ничег наивнијег и произвољнијег него Хегелову идеју »краја историје« (која се може адекватно тумачити само у контексту Хегелове метафизике Апсолутне идеје, која доживљава свој пуни развој у оквиру једног затвореног логичког система да би се

онда опредметила и дошла до свести о самој себи у људској историји) протумачити као дефинитивну победу либералног капитализма који у будућности неће дозволити никакве даље структуралне промене. Разуме се, Фукујамино тумачење Хегела је архи-конзервативно и већ одавно га ниједан угледнији теоретичар озбиљно не схвата. Ниједно земаљско царство засновано на сили, вапијућим неједнакостима и провидним идеолошким манипулацијама није се у историји дуго одржало. Неће ни ово, засновано на лажној демократији, инструменталној рационалности, фиктивној слободи лишеној аутономности и тобожњој владавини права (при чему су из саме идеје права искључена социјално-економска права која су Уједињене нације афирмисале својом Универзалном повељом о људским правима већ 1948 године).

П.М.: *У вашој књизи Слобода и пракса изнели сте оцену да се црква одржала упркос развоју световне, рационалне културе зато што нуди илузорно задовољење дубоке људске чежње за духовним вредностима и потребе за осмишљавањем индивидуалне егзистенције (стр. 277). Тим поводом, било је реаговања да је такво објашњење патерналистичко, наиме, да се у њему претпоставља како људи не могу сами да процене ради ли се о илузорном, или о стварном задовољењу њихове чежње за духовним вредностима (Александар Прњат, »Запис о цркви«, Књижевност, 7-8-9, 2000). Да ли бисте могли да прокоментаришете ово реаговање?*

М.М.: Целокупна модерна психологија и друштвена наука почивају на критици лажне, илузорне свести коју човек може имати о себи. Маркс је указао на феномен рационализације. Човек рационализује своје интересе и то је основа сваке идеологије. Фројд у људској психи разликује ид, его и суперего, чија динамика одређује свесне и несвесне процесе. Потискујући оно што не желимо да знамо о себи, ми стварамо илузорне мотиве и покретаче наших радњи. Виљем Џејмс је говорио о »вољи за веровање«: ми дакле врло често верујемо у неке идеје и »псеудо-чињенице«, не зато што имамо стварне разлоге већ зато што хоћемо да верујемо. Воља да верујемо у нечију љубав, памет, поштење, управљачке способности итд. – су свакодневне појаве. Сартр је увео појам »рђаве вере« (»мауваисе фои«) који се примењује онда кад се неко прави да у нешто верује иако у души зна да није тако.

Дакле морали бисмо да се вратимо у 18 век, у време Просвећености, да бисмо опет могли да будемо сигурни да смо оно што мислимо да јесмо и да непосредно можемо знати шта је стварно а шта илузорно. Није дакле реч о патернализму већ о критичности према нашој здраворазумској свести о себи.

Човек заиста дубоко чезне за духовним вредностима и за осмишљавањем своје индивидуалне егзистенције. Али нити се духовне вредности могу свести на вредности верника нити се индивидуална егзистенција може осмислити пуком вером у њено бесконачно трајање. Она је богата и стваралачка у зависности од садржајности нашег живота а не од дужине њеног трајања. Ако је она досадна и не знамо чиме да је испунимо, ако је то трајање испуњено страхом, кајањем и патњом – онда је њено бесконачно трајање далеко од тога да буде највеће могуће добро.

П.М.: *У истој књизи после констатације да неке норме хришћанског морала јесу моралне, додајете једно веома важно критичко упозорење. Кажете, наиме, да »на глиненим ногама почива сваки онај морал чији је основни мотив понашања лични спас, лично инвестирање, молитве, добра дела, стално кајање за грехе за евентуално постизање милости страшног строгог оца, свемоћног и осветољубивог господара« (стр. 271). Да ли бисте могли да појасните овај свој исказ?*

М.М.: На једном скупу Крушевачке филозофске школе наш уважени психијатар и теолог, академик Владета Јеротић је изрекао нешто што је веома благо звучало али је по садржају било веома арогантно, наиме, да је морал могућ само на основу вере, и да ниједан неверник у суштини не може бити моралан. Увек су ме вређале такве дискриминације – у име религије љубави тј. хришћанства. Одговорио сам нешто у смислу текста који цитирате и које је нашао места у књизи коју сам тада писао (Слобода и пракса, 1997).

Негација моралности људи који нису религиозни је, пре свега, емпиријски грубо неистинита. Верујем да је свако у свом животу срео људе који су дубоко морални иако су атеисти или агностици. Као што је свако срео и изразито неморалне људе који верују, иду у цркву или чак носе свештенишке мантије.

У ствари, прави мотив да човек буде моралан не може бити себична брига о свом личном спасу, погађање с богом преко молитви, сталног кајања и тзв. добрих дела која се не чине да се помогне другом већ лично себи. Прави мотив моралног понашања без обзира на нечију веру, јесте брига о заједници, љубав према другом човеку, несебично ангажовање за добро против зла. Не морате да верујете да би сте се за то ангажовали.

П.М.: *Па ипак, последњих година као да долази до оживљавања религије и религијског мишљења у свету, а и код нас. Чиме објашњавамо ову појаву, и да ли се слажете са констатацијом да је на делу »клерикализација« српског друштва? Да ли је могућа реинтеграција српске заједнице путем традиционалистичких и културних вредности које нуди православна етика (православље)?*

М.М.: Оживљавање религије у свету и код нас је реакција на бездушност и празнину данашње техничке цивилизације. У њој тек мањина успева да живи животом испуњеним квалитетним естетским, рационалним и хуманим садржајима. За остале људе илузорна нада, илузорна сврха и илузорна срећа је још увек боља него одсуство било какве наде, среће или животне сврхе.

Једна од тешких илузија је и могућност реинтеграције српске заједнице путем вредности које нуди »православље«. Једна од најштетнијих заблуда у српском народу је тврдња да не може бити Србин онај ко није православан. Тиме се искључују сви Срби католичке и муслиманске вере, као и сви Срби који нису религиозни и који нису православни – истински, искрено, с убеђењем. А то је, по свој прилици, велика већина Срба. Што не успевамо да се хомогенизујемо, разлог није у вери (јер она није сметала ни Американцима, Немцима па чак и Албанцима којих има муслимана, католика и православних као и атеиста још од времена Енвер Хоџе). Разлог је у једној трајној црти националног карактера: сталној тежњи ка разликовању, раздору и деоби.

П.М.: *Да ли је могућа демократизација српског друштва, одн. усвајање и саживљавање са демократским процедурама, ако се имају у виду склоности српског менталитета о којима говорите (Зага Голубовић, на пример, инсистира на ауторитарности као одлици српског менталитета)?*

М.М.: Ако слободе нема без аутономије одлучивања, а демократије нема без слободе, онда ћемо до демократизације српског друштва још причекати. Сем тога, демократију не чини само постојање одређених институција и поштовање одређених процедура већ и присутност задовољавајућег нивоа политичке културе, према томе, ми већ одавно не напредујемо у демократизацији. Тачно је да је ауторитарност код нас веома присутна. Врло изузетно су наши политички руководиоци личности демократске структуре. Учесталост и оштрина политичких сукоба (боље рећи раздора) показују низак ниво толерантности па чак и елементарне рационалности. То је свакако једна од трајних одлика српског менталитета (менталитет једног народа није биолошка већ социјална категорија. То је уствари карактер једног народа, обликован његовом историјом).

Неке црте нашег менталитета су врло позитивне: широкогрудост, јако осећање достојанства, храброст у одбрани своје слободе и независности, поверење (чак превелико, некритичко) према наводним пријатељима и савезницима.

Негативне црте су: прејаке реакције на неизазван напад, опсеција феноменом издаје у чему има преувеличавања својих моћи (»не бисмо могли бити поражени да нисмо издани«), у вези с тиме је и

претерано поверење у исправност свога става (услед тога убеђење да наши ривали немају просто различита уверења од наших; пошто су наша по дефиницији морална, њихова морају бити неморална. Отуд и таква жестина наших сукоба). Треба одмах рећи да је за многе наше људе карактеристична и извесна надпросечна нестабилност: лако осцилујемо између љубави и мржње, између велике храбрости, чак и херојства, и деморализације и кукавичлука.

П.М.: *Како процењујете промене у српском друштву у периоду после 5. октобра до данас, будући да је реч о периоду у којем су испољене управо све те противуречне емоције које и помињете као одлике српског менталитета?*

М.М.: Једном реченицом речено, те промене су од зла на горе.

Да, сем велике улоге спољних фактора, није било и великих унутрашњих слабости претходног режима, изборне победе ДОС-а не би било. Нажалост, лажи и насиље су примењени од самог почетка. Обећавана је велика страна помоћ и брзо поправљање животног стандарда, измирење са светом, укидање медијских монопола, демократизација, увођење владавине права итд. Оно што се фактички десило било је насилно заузимање институција и медија, паљење и пљачкање Народне скупштине, њено распуштање, избацивање директора предузећа од стране тзв. »кризних штабова«.

Од обећане веће демократије ни до данас нема ни трага. Партије и њихове вође су исте као и раније, али колико међу њима има дијалога и демократског одлучивања види се најбоље из односа ДСС и ДС у владајућј коалицији. Скупштина је више него икад гласачка машина за прихватање одлука претходно донетих у партијском врху (Председништву ДОС-а) на начин ни мало транспаретнији него на Централном комитету СКЈ (који је понекад објављивао стенографске белешке са својих седница, што у ДОС-у још ником није пало на памет). Влада потпуни медијски монопол ДОС-а. Док је она била у опозицији, имала је мноштво локалних ТВ и радио станица као и већину листова. Садашња опозиција не располаже ниједним медијем. Против њених чланова се води систематска кампања »убијања карактера«. Они се углавном не изводе на суд већ се јавно дезавуишу као »лопови«, »профитери« и »ратни злочинци«. Тако се они уцењују и повлаче у пасивност потпуно препуштајући сав јавни политички простор својим политичким противницима.

Колико се Србија за ових годину дана приближила владавини права види се по цинизму којим српска влада оправдава кршење владајућих уставних и законских прописа. Наводно, постојећи закони су лоши, доношење нових закона је преспоро, оправдава се произвољно владање на основу владиних уредби. Највеће зло су економске реформе, које се обављају по озлоглашеном програму »шок терапије«.

Најпре је извршена тзв. либерализација цена, која је довела до драстичног пада животног стандарда грађана. Затим је промењена фискална политика. Већим ценама додати су бројни и вишеструко повећани порези. Најзад, у току је спровођење »приватизације« која ће стотине хиљада радника бацити на улицу, а наша најбоља предузећа (и банке) предати страном капиталу.

У области културе, здравства и социјалне политике дешавају се промене већ виђене у другим источно-европским земљама: општа је тенденција ограничавања друштвене подршке овим делатностима, редукција друштвених средстава која се у њих улажу, комерцијализација и духовно опадање. Једини успех досовског режима било је поправљање односа са иностранством и излагање из изолације у којој је земља била. Али по коју цену? По цену жртвовања знатног дела суверености наше државе.

П.М.: *Да ли то значи да остајете код констатације, изречене једном приликом, да ће »Србија бити полу-колонија«?*

М.М.: Ако наши државни руководиоци све више функционишу у оквирима задатих директива, ако под притиском и уценама нелегално изручујемо бившег председника Хашком трибуналу (чији је правни статус у најмању руку споран), ако смо неслободни да било шта учинимо у области Косова и Метохије, које је још увек интегрални део наше земље, ако преко наше територије регуларно прелазе стране трупе, ако кадровске промене и реформе у нашој војсци треба да изведемо према страним захтевима, ако странци одређују име наше државе и односе њених делова – онда ми несумњиво полако постајемо полу-колонија.

П.М.: *У чему онда видите будућност српске одн. југословенске заједнице? Који програм или правац друштвеног развоја применити у наредном периоду од десет до педесет година?*

М.М.: Велика је неизвесност опстанка југословенске заједнице. Независно од тога, српски народ је врло виталан и сачуваће своју државу (ужу србијанску, или ширу с Црном Гором, Косовом и Републиком Српском).

Пред нама су у основи две опције. По једној постаћемо проамеричка полу-колонија, либерална, приватно-капиталистичка, мондијалистичка, у забораву своје историје и свог националног карактера. Друга алтернатива је проевропска и социјално-демократска. То би било мешовито друштво (с комбинацијом државне, друштвене и приватне својине), високог степена социјалне сигурности и друштвене подршке здравству, образовању, науци и култури.

Искрено се надам да ће наша млада генерација изабрати другу алтернативу. Можда ће спољашњи историјски чиниоци одлучити о

избору. Врло је могуће да САД (услед своје унутрашње кризе и услед ратова у које ће се упетљати и које неће све моћи добити) неће још дуго бити доминантна супер-сила у свету сутрашњице.

П.М.: *У ком стадијуму развоја се налази колективно тело српске заједнице. детињство, младост или зрелост?*

М.М.: Мислим да стадијуми развоја које помињете нису тако одсечно разграничени. Има људи који једва још да су живи: много »живих лешева«¹ хода око нас свакодневно. Има стармале деце, прерано угашених младића и девојака, стараца и старица који су још врло млади духом, понекад и телом, има затим оних (уметника у првом реду) који су у зрелим годинама сачували дечју душу. Дакле у погледу демократије, јавног морала и владавине права Срби су још у детињству. По свом родољубљу, вери у хуманистичке вредности: истине, слободе и друштвене правде, они управо излазе из раздобља младости. По својој вери у браћу, суседе, пријатеље »међународне заједнице«² разне врсте, алтруистичке побуде великих држава, свих без разлике, по хришћанској вери у величину опраштања и племенитост окретања и другог образа кад си ударен по једном, надам се да су моји сународници најзад ушли у зрело доба.

П.М.: *Какав је, у таквој ситуацији, положај као и задаци српске интелигенције? И уопште, каква је по вашој оцени наша интелектуална заједница?*

М.М.: Улога српске интелигенције се променила на парадоксалан начин. Она је била неупоредиво већа у Титовој епоси него данас. Тада није толерисан политички плурализам, владао је монопол једне партије па је сваки хуманистички оријентисан интелектуалац осећао непосредну одговорност за укупно стање у земљи. Није се могао прихватити монопол једне партије, бирократизам државних институција, свакојачко безакоње, растућа корупција и социјалне разлике, почетак комерцијализације културе, стихија национализма у појединим деловима земље. Политичке партије још нису постојале, дакле једини социјални чинилац који се могао против ових зала ангажовати била је интелигенција (и то на основу својих општих уверења и пре свега свог морала). То је она и чинила преко својих стручних удружења (Филозофско друштво, Удружење књижевника), часописа (Praxis, Филозофија, Theoria, Књижевне новине итд.), дебатних трибина (Студентски културни центар, Дом омладине), стручних скупова (»Корчуланска летња школа«, »Маркс и савременост«, скупови Српског филозофског друштва итд.).

Ова критичка функција је прешла на политичке партије кад су оне формиране 1990 године. Многи интелектуалци су ушли у партије и деловали преко њих, али овог пута они више нису деловали као

интелектуалци, дакле, с универзалног људског становишта, већ као партијски функционери, дакле, са становишта посебних интереса своје партије. То је нажалост дошло до изражаја и у врховној научној институцији српског народа, Академији наука и уметности, која је већ одавно подељена.

Да бисмо уопште још могли увек да говоримо о српским интелектуалцима као посебној друштвеној снази, они би морали напустити свако становиште партијског егоизма и обновити универзални хуманистички дух, који их је инспирисао до пре дванаестак година. У том духу би требало да они критички размотре изузетно тежак положај у коме се данас налази српски народ и српска држава, и да испитају оптималне могућности излаза.

П.М.: *Шта мислите о српским универзитетима?*

М.М.: По квалитету наставника, по нивоу бољих студената, српски универзитету су, до недавно, били упоредљиви с најбољим светским универзитетима. Они су почели пропадати с уношењем критеријума дневне политике и бирањем наставног кадра по захтевима политичке лојалности. То је почело позних шездесетих година а наставља се и после октобра 2000. У последње време се деградација чак убрзава, не само зато што је пређена доња граница материјалне снабдевености, већ зато што нема ни минималне дисциплине у обављању наставе и испита. Питање је: шта ће тек бити од наших универзитета кад даровити студенти више не буду могли да студирају и кад их замене они који су довољно имућни да плаћају школарину? У другим земљама са приватним универзитетима, али и развијеном социјалном заштитом, постоје бројне стипендије за такве студенте. Питање је да ли ће садашњи тутори наше земље дозволити да се у њој развијају било које димензије социјалне државе.

П.М.: *Шта бисте саветовали младе филозофе, оне који тек крећу на »пут истине«?*

М.М.: Младим филозофима бих дао три основна савета. Први се тиче знања. Треба стално проширивати могућности комуникације са светском филозофском заједницом, дакле треба савладати неки од великих светских језика: бар један, енглески, а по могућству и немачки, француски и руски. Свако сâм може да стекне пасивно знање једног језика, а онда, кад се укаже прилика, пасивно знање брзо прелази у активно. За набавку књига треба користити све библиотеке и културне центре. Сваку једном успостављену везу треба неговати и не жалити време за писања писама и одговоре на њих.

Друго, што се тиче стила живота: ко се посвети филозофији не сме очекивати да ће се од ње икад обогатити. Више него довољна компензација за релативну материјалну оскудицу, биће задовољство које

пружа бављење нечим толико смисаоним и занимљивим као што је филозофија (и обратно: уколико човек не осећа то задовољство, боље је да одмах напусти филозофију. Боље је о њој ништа не знати или се њом бавити само у слободном времену, него бити лош, недовољно образован, уз то још и амбициозан професионални филозоф).

Трећи савет се тиче морала. Неопходно је да човек живи своју филозофију и да уверења буду праћена ангажовањем за истину, правду, слободу и друге вредносне циљеве који из ње следе. Мора се унапред бити спреман на прогоне и свакојака малтретирања којима ће борце за истину подвргавати снаге зла које (надајмо се привремено) данас преовлађују у свету.

(Разговор вођен 2. марта 2002. год. у стану Михаила Марковића)